INFORMATIE ALS BRON VAN DISCUSSIE (OVER WINST)

door Drs. G. G. M. Bak

Inleiding

De beschouwingen van de heer Klaassen naar aanleiding van mijn „Winst als bron van informatie" nopen mij tot een nogal omstandig wederwoord. Deze „omstandigheid" wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de indringende wijze waarop de heer Klaassen is ingegaan op de problematiek die ik aan de orde stelde.

Naar aanleiding van de door mij gewenste confrontatie tussen bedrijfseconomische beschouwingen en de analyse van informatiebehoeften in en buiten de bedrijfshuishoudingen, heeft hij bijzonder duidelijk gemaakt wat op het spel staat: welke rol speelt het bedrijfseconomisch winstbegrip in de informatieverzorging; in hoeverre leidt winstbepaling tot operationele informatie?

Een tweede overweging die mij heeft verleid tot een omstandige reactie is ingegeven door een vergelijking van de lezerskring van het MAB en de (mij bekende) mate van verspreiding van de tekst van mijn rede. Omdat ik er van uit moet gaan dat vele lezers niet in het bezit zijn van deze tekst, wil ik de hoofdlijnen daarvan in mijn wederwoord uiteenzetten, voorzover ik meen dat de heer Klaassen dit niet geheel juist heeft gedaan.

Teneinde de discussie in banen te leiden, heb ik mijn reactie verder ingedeeld in overeenstemming met de paragrafen die de heer Klaassen heeft onderscheiden.

De doeleinden van de informatieverzorging

De heer Klaassen geeft mijn bedoelingen goed weer als hij constateert dat ik bij mijn benadering van de winstbepalingsproblematiek uit wil gaan van de informatiebehoefte van de gebruiker; de vraag „welke voorstelling van de winst geeft het beste inzicht in de uitkomsten van het gevoerde beleid" vormt in mijn rede een nadere concretisering van dit uitgangspunt (zie pag. 10)[1]. *De* doeleinden van *de* informatieverzorging zijn hiermede uiteraard niet geanalyseerd, zoals de heer Klaassen graag had gezien.

Er was echter geen reden een dergelijke analyse te verwachten. Het is volkomen duidelijk dat voor de oordeelsvorming door het maatschappelijk verkeer en voor het besturen en doen functioneren van een (bedrijfs)huishouding behoefte is aan veel meer informatie dan die waarin het winstcijfer - hoe dan ook bepaald - en de samenstelling daarvan kunnen voorzien. Ik geef er dan ook de voorkeur aan het begrip winst te reserveren voor de cijfermatige informatie omtrent de uitkomsten van het gevoerde beleid, eenvoudig omdat het tot nodeloze spraakverwarring leidt als steeds moet worden medegedeeld welk doel men voor ogen heeft gehad bij het verzamelen van de informatie die als winst wordt gepresenteerd.

[1]) Verwijzing naar de tekst van mijn rede.

Dit wil nog niet zeggen dat winst als bron van informatie slechts een functie zou hebben in het kader van de verantwoording die over het gevoerde beleid moet worden afgelegd. De systematiek van winst bepalen kan ook voor de beleidsvoorbereiding van belang zijn:
- op basis van een bepaald systeem van winstbepaling kan in het kader van een begrotingsprocedure de te verwachten winst worden berekend.
Een dergelijke ex ante winstberekening laat de verwachte ontwikkeling van de winst zien en vormt een belangrijk hulpmiddel bij de analyse en beoordeling van de ex post bepaalde winst over de overeenkomstige periode.
- gegevens over het verleden kunnen slechts bijdragen tot gerechtvaardigde verwachtingen voor de toekomst indien zij in voldoende mate kunnen worden geanalyseerd. Het is dan ook deze mogelijkheid tot analyse die een belangrijke rol speelt bij de keuze van de wijze van winstbepaling.

Na bovenstaande uiteenzetting meen ik als volgt puntsgewijze te kunnen reageren op deze paragraaf van de heer Klaassen:
- mijn conclusies behoeven slechts geldig te zijn voor de winst voorzover men die wil gebruiken om inzicht te verkrijgen in de uitkomsten van het gevoerde beleid. Daarom is het onderscheid tussen interne en externe informatiebehoefte op dit punt van ondergeschikt belang.
Mijn conclusies hebben derhalve slechts zeer beperkte geldigheid voor degenen die ieder verschil tussen opbrengsten en kosten - hoe ook bepaald - *winst* willen noemen om daarna te beoordelen welke informatieve betekenis de op een bepaalde wijze berekende winst kan hebben.
- in tegenstelling tot de heer Klaassen meen ik dat de in de jaarrekening te presenteren winst in elk geval geschikt moet zijn als basis voor de beoordeling van het gevoerde beleid; daarnaast hebben de leiding en - in mindere mate - het maatschappelijk verkeer behoefte aan andere informatie, vooral van prospectief karakter. Ik heb in mijn rede echter overwegingen gegeven waarom men niet moet trachten al deze informatie aan het winstcijfer te ontlenen.
- de jaarrekening vervult zeker meer functies dan alleen die van verantwoordingsstuk, hetgeen mij uiteraard niet behoeft te beletten een beperkte, maar dan ook duidelijk omschreven, functie toe te kennen aan het winstcijfer. Dit cijfer vormt tenslotte slechts één element uit de gehele jaarrekening.
Veel informatie met prospectief karakter acht ik bovendien in het directieverslag beter op zijn plaats dan in de jaarrekening, omdat het verslag ruimere mogelijkheden biedt tot selectie van relevante informatie en toelichting daarop dan de steeds meer aan vaste vormen gebonden jaarrekening.
- het vraagstuk van de gedecentraliseerde onderneming is door mij inderdaad niet behandeld; ik acht het ook niet doelmatig dit in het kader van mijn probleemstelling te doen.

De voordelen van toepassing van de vervangingswaarde

De heer Klaassen heeft in mijn rede geen argumentatie gevonden voor de bewering dat de vervangingswaarde grote betekenis heeft voor de bepaling van het resultaat in de door mij bedoelde functie.

Onmiddellijk na deze mededeling geeft hij in het kort drie voordelen weer van toepassing van vervangingswaarde, zoals zij in mijn rede zijn genoemd. Is het constateren van een voordeel van een systeem iets anders dan het noemen van een argument voor toepassing daarvan? Of bedoelt de heer Klaassen dat ik niet tot een volledige afweging van alle voor- en nadelen ben gekomen? In dat geval wil ik wijzen op mijn behandeling (in het kort) van de historische kosten (zie pag. 9)[1]) als basis voor winstbepaling en van „inflation accounting" (zie pag. 11)[1]). Het heeft m.i. meer zin alternatieven te vergelijken in het licht van de gekozen doelstelling dan de voor- en nadelen van één systeem op te sommen.

De informatieve waarde van het onderscheid tussen transactieresultaat en voorraadresultaat

Van de drie voordelen van toepassing van de vervangingswaarde die de heer Klaassen verkort uit mijn rede heeft geciteerd, wil ik er thans twee volledig citeren (zie pag. 10)[1]):

- De waarde van de informatie (die wordt verkregen door toepassing van de vervangingswaarde) is primair gelegen in het systematisch toepassen van wat ik zou willen noemen de fictie van de gelijktijdigheid of zo men wil tijdloosheid van bedrijfsactiviteiten waardoor de economische verhoudingen op inen verkoopmarkt en in de produktiesfeer duidelijk tot uitdrukking worden gebracht. Zonder dat prijsbewegingen dit beeld verstoren, worden de waardestromen ter inkoop- en verkoopzijde zichtbaar gemaakt.
- Met deze fictie alleen zou de waarde van de informatie echter slechts beperkt zijn. Een belangrijk deel van het bedrijfsgebeuren zou daardoor aan het inzicht van de leiding worden onttrokken. De ondernemer werkt immers bijna nooit onder de statische verhoudingen van in de tijd gelijkblijvende prijzen; zijn reactie of anticipatie of prijsfluctuaties zijn evenzeer een onderdeel van zijn beleid als het kiezen van zijn positie in de gelijktijdige waardestromen op in- en verkoopmarkt. Naar mijn opvatting is dan ook in de toepassing van de vervangingswaarde de bepaling van het transactieresultaat op basis van actuele waarde even essentieel als het tot uitdrukking brengen van het effect van waardewijzigingen van de kapitaalgoederen die worden aangehouden.

Uit de weergegeven citaten blijkt dat iedere suggestie van een bepaalde (en beperkte) voorstelling van „het beleid" hier ontbreekt. De redenen waarom meer of minder voorraad wordt aangehouden zijn zorgvuldig in het midden gelaten. Wel is uitdrukkelijk gesteld dat „reactie of anticipatie op prijsfluctuaties onderdeel van het beleid" van de ondernemer is het woord speculatie is daarbij bewust vermeden.

Geheel in overeenstemming met de gekozen doelstellingen acht ik het onderscheid tussen voorraad- en transactie-resultaat van belang voor de analyse van het resultaat en daardoor voor het oordeel over het gevoerde beleid. In het kader van dit beleid zal een voorraad zijn aangehouden van bekende - al dan niet wisselende - omvang; dit beleid heeft wellicht te maken gehad met gegeven prijzen op in- en verkoopmarkt, eventueel heeft de leiding op deze

prijzen (een zekere mate van) invloed kunnen uitoefenen. Waar het om gaat is dat het resultaat van dit beleid zodanig tot uitdrukking wordt gebracht dat het middels analyse tot een oordeel over dat beleid kan leiden.

Welnu, als de leiding op goede gronden en mede met het oog op het „minimaliseren van de som van de kosten van voorraadhouden en de arbeidskosten"[2]) een bepaald voorraadbeleid heeft gevoerd, geeft een splitsing tussen voorraad- en transactie-resultaten de mogelijkheid de gevolgen van dit beleid te evalueren (ik neem aan dat de arbeidskosten e.d. in dezelfde resultatenrekening voorkomen) en voorts het inzicht in de verhoudingen op in- en verkoopmarkt - zoals zij zich in feite voordeden - te behouden.

De plaats waar de rede is uitgesproken en het woord „vervangingswaarde" dat erin voorkomt is blijkbaar voor de heer Klaassen voldoende aanleiding de gehele last van de vervangingswaardetheorie inclusief het negatieve oordeel over „speculatief handelen" op mijn schouders te leggen, waar deze duidelijk niet thuis hoort.

In de tekst van de rede zijn immers geen aanknopingspunten te vinden die zulks rechtvaardigen. In dit verband citeer ik nog een passage die op dit punt voldoende duidelijk is (zie pag. 20)[1]).

- Starreveld heeft erop gewezen dat de veel voorkomende vraag naar de voorraadgrootte waarover de herwaardering zou moeten worden berekend, aantoont dat velen de toepassing van de vervangingswaarde zien als een middel om de vervangende financiering veilig te stellen. Het gaat echter primair om de bepaling van het offer bij de ruil. Nu wij door toepassing van continuele waarderegistratie tegen vervangingswaarde dit offer en het in de voorraad geïnvesteerde vermogen op de juiste wijze tot uitdrukking hebben gebracht, is het antwoord op de vraag wat met de waardemutaties moet gebeuren vooral afhankelijk van de visie van de leiding daarop.

Ook het betrekken van de variant van J. L. Mey in deze discussie kan niet worden verklaard door hetgeen de heer Klaassen in mijn rede heeft aangetroffen.

Dat het optreden van seizoenfluctuaties tot praktische moeilijkheden kan leiden is wel bekend. Ik wil hierop nu niet verder ingaan, omdat ik meen dat de aantrekkelijkheid van een systeem van winstbepaling niet in de eerste plaats moet worden afgemeten aan de praktische moeilijkheden die in specifieke gevallen worden ondervonden.

De informatieverzorging over de voorraden handelsgoederen en grondstoffen

a. De permanente waarderegistratie

In de inleiding van mijn rede heb ik mijzelf aan het gehoor gepresenteerd als „de systeemontwerper die zijn systeemopzet voor de verzorging van informatie over het resultaat met de toekomstige gebruikers wil bespreken" (zie pag.

[2]) Verwijzing naar het artikel van drs. J. Klaassen.

6)[1]). In het bijzonder bij de behandeling van dit onderwerp wil ik mij weer uitdrukkelijk in die rol verplaatsen.

Toepassing van permanente waarderegistratie is in mijn rede in eerste instantie genoemd als directe consequentie van de behoefte aan snelle en gedetailleerde informatie over omzet en brutowinst. In het proces dat hiertoe heeft geleid hebben - naast beleidsmotieven - ongetwijfeld de ontwikkelingen in de administratief-technische hulpmiddelen een rol gespeeld. In de praktijk is het nauwelijks denkbaar dat een informatiesysteem van enige omvang, met betrekking tot voorraden en omzet, zelfs indien dit is ontworpen voor een zgn. bureaucomputer, als voldoende wordt gekwalificeerd, indien enige vorm van permanente waarderegistratie daarin niet wordt toegepast. Dit komt voort uit eisen ten aanzien van snelheid, betrouwbaarheid en mate van detaillering die anno 1972 als normaal kunnen worden beschouwd.

Nu ben ik van mening - zoals toegelicht in mijn rede - dat de meest eenvoudige en doorzichtige methode om permanente waarderegistratie toe te passen bij voorraden handelsgoederen, grondstoffen e.d. wordt verkregen indien men daarbij een prijsbasis hanteert „. . . die een redelijke benadering van de vervangingswaarde vormt" (zie pag. 16)[1]).

De argumenten in de sinds jaar en dag gevoerde discussie over toepassing van vervangingswaarde op voorraden handelsgoederen e.d. verkrijgen hierdoor andere wegingsfactoren dan voorheen:

- Gegeven de stand van de administratieve techniek en de informatiebehoefte zoals die in het algemeen tot uiting kwam, was de gemengde goederenrekening lange tijd een adequaat hulpmiddel bij de informatieverzorging. Er moesten belangrijke argumenten worden aangevoerd om de extra kosten van toepassing van vervangingswaarde, en zeker de kosten van permanente registratie op die basis te rechtvaardigen. Rekenmethoden als lifo, ijzeren voorraadstelsel en gemiddelde magazijnprijs hebben ons geholpen om aanvullend inzicht in het waardeverloop van de voorraden en in de met de omzet behaalde brutowinst te verkrijgen.
- In de huidige situatie zoals hierboven door mij weergegeven, moeten er duidelijke argumenten zijn om de extra kosten te rechtvaardigen die nodig zijn om de historische kostprijs van de voorraad te bepalen.

Andere argumenten dan de fiscale voorschriften en eventueel het vaststellen van niet gerealiseerde voorraadresultaten zou ik daarvoor moeilijk ter tafel kunnen brengen. Ik heb daaraan te minder behoefte, nu ik de twijfel van de heer Klaassen aan het belang van het onderscheid tussen transactie- en voorraadresultaten niet deel.

De laatste zin van deze paragraaf in het artikel van de heer Klaassen („. . . al zullen bij computertoepassing de kosten van permanente waarderegistratie wellicht worden gedrukt")[2]) deed bij mij het vermoeden opkomen dat deze herformulering van het standpunt dat ik in mijn rede heb ingenomen geen overbodige luxe is.

Nog een opmerking over: „. . . het normatieve karakter van de gehanteerde prijsbasis voor alle inkopen tussen twee momenten van aanpassing".[2])

Het moge duidelijk zijn dat normen in de administratieve organisatie op allerlei wijzen plegen te worden gebruikt. Ook met normen die niet in functiescheiding tot stand (kunnen) komen, kan heel doelmatig worden gewerkt om ten behoeve van verantwoordelijke functionarissen kritische informatie te selecteren. Voor controle op het door deze functionarissen gevoerde beheer zijn dergelijke normen dan inderdaad van beperkte betekenis. Door mij is echter ook niet gesteld dat ik „de afdeling (Inkoop zou willen) beoordelen volgens normen die deze afdeling zelf alleen kan en mag stellen".[2])

b. De normale voorraad

De voorstelling die de heer Klaassen van mijn beschouwingen omtrent de normale voorraad geeft, acht ik misleidend. De misleiding kan grotendeels worden opgeheven door in deze paragraaf twee woorden te vervangen:

- de derde zin vangt aan met het woord *„Waarschijnlijk"*. Ik meen dat de tekst van de rede hier voldoende aanknopingspunten biedt om hier te schrijven *‚Dit ligt geheel in de lijn van de ontvouwde gedachten omdat . . ."*
- in het midden van de paragraaf staat „. . . dat de leiding *geruisloos* met een instandhoudingscriterium werkt". Er zou m.i. moeten staan „. . . dat de leiding *expliciet laat zien in hoeverre hij bij de winstbepaling* met een instandhoudingscriterium werkt".

In beginsel heb ik immers evenmin behoefte aan het begrip normale voorraad als de heer Klaassen. Dit neemt niet weg dat ik rekening houd met de mogelijkheid dat de leiding van een bedrijfshuishouding zich ten behoeve van zijn beleid een oordeel wenst te vormen over het karakter van de voorraadpositie (daarbij kan het beleid dat tot die positie leidde wel interessant zijn, het doet aan de feitelijke situatie niets af, de leiding zal deze als „normaal" of „abnormaal" wensen te kwalificeren). In de vorm van een drietal min of meer rethorische vragen heb ik in mijn rede daarom weergegeven op welke wijze de leiding zijn keuze zou kunnen motiveren tussen toevoeging van een vermogensaccres door prijsstijging (van de economische voorraad) aan het resultaat dan wel aan het vermogen. In deze motivering zal het oordeel over het al dan niet normale karakter van de voorraad mede een rol spelen.

Tenslotte nog een opmerking over een zin in deze paragraaf die ik voor een „Fehlleistung" houd. De heer Klaassen schrijft:

„*Zelfs* zijn (d.i. mijn-G.B.) argumentatie komt *merkwaardig* dicht bij Limpergs argument . . . etc.".

Dit woordgebruik roept reminiscenties op aan beoefenaren van de (economische) wetenschap, die van mening zijn dat beschouwingen zonder nader onderzoek moeten worden verworpen als zij op het werk van Limperg zijn gebaseerd.[3]) Ik acht mijn opponent te hoog om te veronderstellen dat hij iets dergelijks heeft bedoeld.

---

[3]) Zie bijvoorbeeld het artikel naar aanleiding van mijn rede van de hand van prof. dr. A. Heertje - Intermediair - 4 juni 1971, nummer 22.

De informatieverzorging over de duurzame produktiemiddelen

Wanneer wij voor de kostprijsberekening uit willen gaan van de optimale produktiestructuur ontstaat al gauw de netelige problematiek dat de vervangingswaarde moet worden bepaald van duurzame produktiemiddelen die in deze optimale produktiestructuur niet meer passen. Ik heb in mijn rede tot uitdrukking gebracht dat „Uiteraard . . . het ex post resultaat waarin capaciteitsoffers van de werkeenheden (bepaald op basis van de optimale produktiestructuur) zijn verwerkt, geen informatie (kan) verschaffen die voor de vervangingsbeslissing nodig is. Wel moet het effect van deze beslissingen duidelijk zichtbaar worden gemaakt" (zie pag. 22 en 23)[1]). Als ik het goed begrepen heb kan de heer Klaassen het tot zover met mij eens zijn.

De behandeling van de waardemutaties van duurzame produktiemiddelen die hierbij ontstaan houdt ons blijkbaar nog gescheiden.

Bij een negatief verschil (in de terminologie van de heer Klaassen) worden inderdaad winsten getoond die even hoog zijn als in het geval men met de meest moderne machine zou produceren; het (vermogens)verlies dat wordt genomen om deze winsten mogelijk te maken wordt echter evenzeer getoond. Ik zie niet in welk inzicht hier vertroebeld wordt. Het gaat toch om het inzicht in het effect van een belissing om *niet* te vervangen, die in *dat jaar* is genomen, naast het inzicht in de normale winstverhoudingen. Bij een positief verschil geef ik er de voorkeur aan het voordeel in periodieke bedragen tot uitdrukking te brengen, omdat schattingsfouten nu eenmaal naar twee kanten plegen te worden gemaakt. Indien er al geput wordt uit geheime reserves geschiedt dit in mijn gedachtengang ter bevordering van „de economische betekenis van de jaarrekening als bron van informatie voor diegenen die belang hebben bij of belangstelling hebben voor de gang van zaken bij de onderneming").[4]) Het is duidelijk dat in mijn aanbevelingen de conventie van „voorzichtigheid" die bij het opstellen van een jaarrekening in acht pleegt te worden genomen een rol heeft gespeeld. Deze conventie doorbreekt nu eenmaal rechtlijnige bedrijfseconomische redeneringen zoals ook hier weer blijkt.

De presentatie van het totale resultaat en conclusies

In de beide laatste paragrafen, die uit de aard der zaak een samenvattend karakter hebben, spelen vele elementen uit de voorgaande beschouwingen opnieuw een rol. Ik wil daarom puntsgewijze mijn eigen conclusies uit de discussie weergeven:

- het begrip „speculatieve transacties" heeft de heer Klaassen ten tonele gevoerd, ik heb het bewust - als ondoelmatig - vermeden.
- ik maak in mijn opstelling van het totale resultaat een onderscheid tussen transactieresultaat, voorraadresultaat en „niet uit te keren vermogensstijging door waardemutatie op voorraden", de hantering in concrete situaties dient door de leiding nader te worden toegelicht; het begrip normale voorraad kan daarbij een nuttige rol vervullen.

[4]) Zie het rapport van de Commissie van Advies inzake Beroepsaangelegenheden van het NIVA. „De gevolgen van stille en geheime reservering voor de goedkeuring der jaarrekening door de accountant". De accountant, 68e jaargang, mei 1962 pag. 542.

- het door mij opgestelde schema leent zich niet voor verschillende winstbegrippen zoals de heer Klaassen stelt, maar de leiding kan voor de weergave van de uitkomsten van zijn beleid het systeem van winstbepaling en de presentatie daarvan tot op zekere hoogte zelf kiezen.
- door naast - en in verband met - het winstcijfer ook de vermogensmutaties te tonen die naar het oordeel van de leiding niet voor uitkering in aanmerking komen, worden willekeur en versluiering, die van het voorgaande wel het gevolg zouden kunnen zijn, zoveel mogelijk voorkomen.
- tegen deze achtergrond heb ik geen bezwaar tegen de kwalificatie van de heer Klaassen dat ook bij mij „. . . de winstbepaling niet wordt ontdaan van subjectieve elementen".[2])
- aandeelhouders beslissen dan ook expliciet - door goedkeuring van de jaarrekening en op grond van de toelichting door de leiding - over dat gedeelte van de vermogenstoeneming dat niet voor uitkering in aanmerking komt.
- vrees voor „Te Grote Vertering"[2]) heeft geen enkele rol gespeeld in mijn benadering van de winst als bron van informatie.